

~ ๑ ~

คู่มือ

พระไตรปิฎกฉบับแปลคำต่อคำกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสู่สังคมโลก

ประจำปี ๒๕๖๗

Word-by-Word Translation Tipitaka and
Buddhism Propagation to Global Society

๒๐๒๔

พระไตรปิฎก เล่มที่ ๓๔

พระอภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณีปกรณ์

ได้รับทุนอุดหนุนโครงการจากสำนักงานการวิจัยแห่งชาติ

ปีงบประมาณ ๒๕๖๗

คู่มือ การเรียนรู้
พระไตรปิฎก ฉบับแปลโดยศัพท์ (คำต่อคำ)

พระไตรปิฎก เล่มที่ ๓๔
พระอภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณีปกรณ์

คำชี้แจง

วัตถุประสงค์ของการจัดทำคู่มือการเรียนรู้พระไตรปิฎกฉบับแปลโดยศัพท์ (Word-by-Word Tipitaka Translation) มี ๒ ประการหลัก คือ ๑. เพื่อให้เกิดความเข้าใจในความหมายของศัพท์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกฉบับบาลี ที่เป็นอักษรไทยและอักษรโรมัน ทุกคำ ๒. เพื่อให้ความหมายของศัพท์แต่ละคำที่ปรากฏในพระไตรปิฎกทั้ง ๔๕ เล่ม ได้ช่วยสร้างให้ภาษาบาลีเป็นภาษาที่คงอยู่และสืบเนื่องคู่กับพระพุทธศาสนา

พระไตรปิฎก เล่มที่ ๓๔ คือ พระอภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณีปกรณ์ เบื้องต้นแสดงมาติกา (แม่บท) ได้แก่ บทสรุปแห่งธรรมทั้งหลายที่จัดเป็นชุด ๆ มีทั้งชุด ๓ เช่น จัดสภาวะธรรมทุกสิ่งทุกอย่าง มีเป็นกุศลธรรม อกุศลธรรม และอัพยาตธรรม เป็นชุดหนึ่ง อดีตธรรม อนาคตธรรม และปัจจุบันธรรม เป็นชุดหนึ่ง เป็นต้น และชุด ๒ เช่น จัดสภาวะธรรมทุกสิ่งทุกอย่างเป็นสังขตธรรม ชุดหนึ่ง โลเกียธรรม โลกุตตรธรรมชุดหนึ่ง เป็นต้น รวมทั้งหมดมี ๑๖๔ ชุด หรือ ๑๖๔ มาติกา การนำเสนอเนื้อหาต่อจากนั้น ท่านแสดงส่วนสำคัญของคัมภีร์นี้เป็นคำวิเศษนา ขยายความมาติกาที่ ๑ เป็นตัวอย่าง แสดงให้เห็นกุศลธรรม อกุศลธรรม และอัพยาตธรรมที่กระจายออกไปในแง่ของจิต เจตสิก รูป และนิพพาน ในส่วนท้ายของเล่มมีอีก ๒ บท แต่ละบทแสดงคำอธิบายย่อหรือคำจำกัดความข้อธรรมทั้งหลายในมาติกาที่กล่าวถึงข้างต้นจนครบ ๑๖๔ มาติกา ได้คำจำกัดความข้อธรรมใน ๒ บท ต่างแนวกันเป็น ๒ แบบ สำหรับในบทท้ายนี้ ท่านแสดงเนื้อความไว้เพียง ๑๒๒ มาติกา.

คู่มือการศึกษาพระไตรปิฎกฉบับแปลคำต่อคำนี้ คณะผู้ดำเนินการได้พยายามอย่างยิ่งในการสร้างความเข้าใจให้เกิดขึ้นกับพุทธศาสนิกชนและผู้สนใจศึกษาความหมาย ในการแปลคำศัพท์ที่แสดงด้วยการแปลบาลีซึ่งเป็นภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงใช้แสดงธรรมเทศนา ในขณะเดียวกัน คณะผู้ดำเนินการ ได้สรุปประเด็นของธรรมที่สำคัญ ควรแก่การเรียนรู้ และการนำมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตของแต่ละคนให้บรรลุจุดหมายที่เป็นความสงบสุขสูงสุดของชีวิต การจัดทำคู่มือจึงแบ่งออกเป็นบท ในแต่ละบทก็จะเป็นการกล่าวถึงธรรมที่บรรจุอยู่ในแต่ละส่วนของเล่ม พร้อมกับยกตัวอย่างของพระบาลีที่เกี่ยวข้องกับธรรมที่สรุปมาให้ศึกษา ผู้ใช้คู่มือจึงจะศึกษาถึงคำอธิบายธรรม มีบาลีประกอบต่อด้วยบทแปลแบบคำต่อคำ และตามด้วยบทแปลโดยความที่ได้จากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙.

สารบัญ

เนื้อหา	หน้า
คำชี้แจง	๓
บทที่ ๑ มาติกา: ติกมาติกา	๕
บทที่ ๒ จิตตูปปาตกัณฑ์: กามาวจรกุศลจิต	๑๑
บทที่ ๓ รูปกัณฑ์: อุทเทส	๑๕
บทที่ ๔ นิกเขปกัณฑ์: กุสลติกะ	๒๐
บทที่ ๕ อัตถุทธารกัณฑ์: ติกอตัถุทธาระ	๒๔

บทที่ ๑

มาติกา: ตักมาติกา

ธัมมสังคณี หมายถึง คัมภีร์ที่ประมวลสภาวะธรรมหรือปรมัตถธรรมล้วนๆ มาไว้เป็นหมวดหมู่ อีกนัยหนึ่ง หมายถึง คัมภีร์ที่แสดงการนับจำนวนสภาวะธรรม ที่จริงแล้วความหมายของคำว่า ธัมมสังคณี นี้ได้แสดงให้เห็นถึงเนื้อหาสาระว่า มีอะไรบ้างอยู่ในคัมภีร์นี้ และบอกวิธีการที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้โดยลักษณะอย่างไร สำหรับผู้ที่มีความเข้าใจความหมายของคำแล้วก็จะไม่เกิดปัญหาอะไร ส่วนผู้ที่ยังไม่เข้าใจก็จะเกิดความสงสัยได้ ตามตัวอย่างบาลี ดังนี้.

ตัวอย่าง

๑. บาลี

มาติกา

๑. ตักมาติกา

๑. กุสลา ธมมา.

อกุสลา ธมมา.

อพยากตา ธมมา.

๒. สุขาย เวทนาย สมปยุตตา ธมมา.

ทุกขาย เวทนาย สมปยุตตา ธมมา.

อทุกขมสุขาย เวทนาย สมปยุตตา ธมมา.

๓. วิปากา ธมมา.

วิปากธมมธมมา.

เนววิปากนวิปากธมมธมมา.

๔. อุปาทีณณูปาทานียา ธมมา.

อนูปาทีณณูปาทานียา ธมมา.

อนูปาทีณณอนูปาทานียา ธมมา.

๕. สักกิลิฏฐสักกิลีสิกา ธมมา.

อสักกิลิฏฐสักกิลีสิกา ธมมา.

อสักกิลิฏฐอสักกิลีสิกา ธมมา.

๖. สวิตกกสวิจारा ธมมา.

อวิตกกสวิจารมตตา ธมมา.

อวิตกกอวิจारा ธมมา.

๗. ปีติสหคตา ฐมา.

สุขสหคตา ฐมา.

อุปกุขาสหคตา ฐมา.

๘. ทสฺสเนน ปหาตพฺพา ฐมา.

ภาวนาย ปหาตพฺพา ฐมา.

เนว ทสฺสเนน น ภาวนาย ปหาตพฺพา ฐมา.

๙. ทสฺสเนน ปหาตพฺพเหตุกา ฐมา.

ภาวนาย ปหาตพฺพเหตุกา ฐมา.

เนว ทสฺสเนน น ภาวนาย ปหาตพฺพเหตุกา ฐมา.

๑๐. อาจยคามิโน ฐมา.

อปจยคามิโน ฐมา.

เนวอาจยคามินาปจยคามิโน ฐมา.

๒. การแปลคำต่อคำ

มาติกา – แม่บท/

๑. ดิโก – หมวดแห่งธรรมที่เป็นแม่บท ๓ ประการ/ (๒๒ ดิเกะ)/

๑. กุสลา – ที่เป็นกุศล/ ฐมา – ธรรมทั้งหลาย/

อกุสลา – ที่ไม่เป็นกุศล/ ฐมา – ธรรมทั้งหลาย/

อพยาคตา – ที่ไม่ทรงพยากรณ์แล้ว/ ฐมา – ธรรมทั้งหลาย/

๒. สุขาย – ที่เป็นความสุข/ เวทนาย – ด้วยเวทนา/ สมฺปยุตฺตา – ที่ประกอบทั่วพร้อมแล้ว/ ฐมา – ธรรมทั้งหลาย/

ทุกุขาย – ที่เป็นความทุกข์/ เวทนาย – ด้วยเวทนา/ สมฺปยุตฺตา – ที่ประกอบทั่วพร้อมแล้ว/ ฐมา – ธรรมทั้งหลาย/

อทุกขมสุขาย – ที่มีใช้ทั้งความทุกข์มีใช้ทั้งความสุข/ เวทนาย – ด้วยเวทนา/ สมฺปยุตฺตา – ที่ประกอบทั่วพร้อมแล้ว/ ฐมา – ธรรมทั้งหลาย/

๓. วิปากา – ที่เป็นเครื่องเผ็ดผล/ ฐมา – ธรรมทั้งหลาย/ วิปากธมฺมธมฺมา – ที่มีธรรมเป็นเครื่องเผ็ดผลเป็นธรรมดา/ เนววิปากนวิปากธมฺมธมฺมา. – ที่เป็นธรรมทั้งมีใช้ธรรมเป็นเครื่องเผ็ดผลนั้นแลทั้งมีใช้ธรรมที่มีความเผ็ดผลเป็นธรรมดา/

๔. อุปาทินฺนูปาทานียา – ที่เป็นรูปทั้งอันกรรมที่ประกอบแล้วด้วยความทะยานอยากและความเห็นเข้าไปยึดถือแล้วทั้งเป็นที่ตั้งแห่งธรรมที่ควรเข้าไปยึดถือ/ ฐมา – ธรรมทั้งหลาย/

อนุปาทินุปาทานิยา – ที่ป็นธรรมทั้งอันกรรมที่ประกอบแล้วด้วยความทะยานอยากและความเห็นไม่เข้าไป
ยึดถือแล้วทั้งป็นที่ต้งแห่งธรรมที่ควรเข้าไปยึดถือ/ ธมมา – ธรรมทั้งหลาย/

อนุภาthinอนุภาthanียา – ที่ป็นรูปอันกรรมที่ประกอบแล้วด้วยความทะยานอยากและความเห็นไม่เข้าไป
ยึดถือแล้วและไม่เป็นอารมณ์ของความยึดมั่น/ ธมมา – ธรรมทั้งหลาย/

๕. สักกิลูกสักกิลีกา – ที่เป็นธรรมทั้งเศร้าหมองพร้อมแล้วทั้งเป็นไปเพื่อความเศร้าหมองพร้อม/ ธรรม – ธรรมทั้งหลาย/

อสังกิลฺลฐสักเลสิกา – ที่เป็ นธรรมทั้งไม่เศร้าหมองพร้อมแล้วทั้งเป็นไปเพื่อความเศร้าหมองพร้อม/ ธมฺมา – ธรรมทั้งหลาย/

อสังกัถฐอสังกัเลสิก้า – ที่เป็ฉนธรรมท้งไม่เศร้าหมองพร้อมแล้วท้งไม่เป็ฉนไปพร้อมเพ็ความเศร้าหมองพร้อม/
ธมมา – ธรรมท้งหลาย/

๖. สวิตทุกสวิตจรรยา – ที่เป็นธรรมทั้งที่เป็นไปกับด้วยความตรึกตรองโดยพิเศษทั้งที่เป็นไปกับด้วยความไตร่ตรองโดยพิเศษ/ ธรรมา – ธรรมทั้งหลาย/

อวิตกภูจิรามตดา – ที่เป็นธรรมทั้งมีความไม่ตรีกตรองโดยพิเศษทั้งเป็นสักว่าความไตร่ตรองโดยพิเศษ/ ฌม
 มา – ธรรมทั้งหลาย/

อวิตกกถา - ที่เป็นธรรมทั้งมีความไม่ตรงตรงโดยพิเศษทั้งมีความไม่ตรงตรงโดยพิเศษ/ ธมฺมา - ธรรมทั้งหลาย/

๗. ปีติสหคตา – ที่ไปร่วมกันแล้วด้วยความอิ่มใจ/ ธมมา – ธรรมทั้งหลาย/

สุขสหคตา – ที่ไปร่วมกันแล้วด้วยความสุข/ ธมฺมา – ธรรมทั้งหลาย/

อุปเกุขาสหคตา – ที่ไปร่วมกันแล้วด้วยความเข้าไปเพ่งดู/ ธมฺมา – ธรรมทั้งหลาย/

๘. ทสสเนน - ด้วยหนทางเป็นเครื่องเห็น/ ปาหัตตพพา - ที่พึงละออก/ ธมมา - ธรรมทั้งหลาย/

ภวานาย - ด้วยปัญญาที่พึงให้เจริญ/ ปาหตพพา - ที่พึงละออก/ ธมมา - ธรรมทั้งหลาย/

เนวทสฺสเนน - มิใช่ด้วยหนทางเป็นเครื่องเห็นนั่นแล/ น ภาวนาย - มิใช่ด้วยปัญญาที่พึงให้เจริญ/ ปาตพ
พา - ที่พึงละออก/ ธมฺมา - ธรรมทั้งหลาย/

๙. ทลสเนน - ด้วยหนทางเป็นเครื่องเห็น/ ปหาตพพเหตุกา - ที่มิเหตุที่พึงละออก/ ธมมา - ธรรมทั้งหลาย/

ภวานาย - ด้วยปัญญาที่พึงให้เจริญ/ ปหาตพพเหตุกา - ที่มิเหตุที่พึงละออก/ ธมมา - ธรรมทั้งหลาย/

เนวทสฺสเนน - มิใช่ด้วยหนทางเป็นเครื่องเห็นนั่นแล/ น ภาวนาย - มิใช่ด้วยปัญญาที่พึงให้เจริญ/ ปหาตพฺพ
เหตุกา - ที่มีเหตุที่พึงละออก/ ธมฺมา - ธรรมทั้งหลาย/

๑๐. อายจคามิโน – ที่ให้ถึงซึ่งการสืบทอดเฉพาะและการเคลื่อนไหวเป็นสิ่งที่สมบูรณ์โดยปกติ/ รมมา – ธรรม
ทั้งหลาย/

อภัยคามิโน – ที่ให้ถึงซึ่งการดับลงเป็นที่สั่งสมไปปราศโดยปกติ/ ธมมา – ธรรมทั้งหลาย/

เนวาจยคามินาปยคามิโน – ที่เป็นธรรมที่มีใช้ที่ให้งซึ่งการสืบทอดเฉพาะและการเคลื่อนเป็นที่สั่งสมโดยปกติ
 นั้นแลทั้งมิใช่ธรรมที่ให้งซึ่งการดับลงเป็นที่สั่งสมไปปราศโดยปกติ/ ธมมา – ธรรมทั้งหลาย/

๓. การแปลโดยความ

มาติกา

ติกมาติกา (๒๒ ตีกะ)

๑. กุสลตีกะ

[๑] กุสลา ฌมมา. สภาวธรรมที่เป็นกุศล

อกุสลา ฌมมา. สภาวธรรมที่เป็นอกุศล

อพยาคตา ฌมมา. สภาวธรรมที่เป็นอัพยาคฤต

๒. เวทนาตีกะ

[๒] สุขาย เวทนาย สมปยุตตา ฌมมา. สภาวธรรมที่ประกอบพร้อมด้วยสุขเวทนา

ทุกข์าย เวทนาย สมปยุตตา ฌมมา. สภาวธรรมที่ประกอบพร้อมด้วยทุกข์เวทนา

อทุกขมสุขาย เวทนาย สมปยุตตา ฌมมา. สภาวธรรมที่ประกอบพร้อมด้วยอทุกขมสุขเวทนา

๓. วิปากตีกะ

[๓] วิปากา ฌมมา. สภาวธรรมที่เป็นวิปาก

วิปากมมมมา. สภาวธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดวิปาก

เนววิปากนวิปากมมมมา. สภาวธรรมที่ไม่เป็นวิปากและไม่เป็นเหตุให้เกิดวิปาก

๔. อุปาทินนตีกะ

[๔] อุปาทินนุปาทานิยา ฌมมา. สภาวธรรมที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาทิฏฐียึดถือและเป็นอารมณ์ของ
อุปาทาน

อนุปาทินนุปาทานิยา ฌมมา. สภาวธรรมที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิไม่ยึดถือแต่เป็นอารมณ์ของ
อุปาทาน

อนุปาทินนานุปาทานิยา ฌมมา. สภาวธรรมที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาทิฏฐิไม่ยึดถือและไม่เป็นอารมณ์ของ
อุปาทาน

๕. สังกิลิฐตีกะ

[๕] สักกิลิฐฐา สักกิลิสิกา ฌมมา. สภาวธรรมที่กิเลสทำให้เศร้าหมองและเป็นอารมณ์ของกิเลส

อสักกิลิฐฐา สักกิลิสิกา ฌมมา. สภาวธรรมที่กิเลสไม่ทำให้เศร้าหมองแต่เป็นอารมณ์ของกิเลส

อสักกิลิฐฐา สักกิลิสิกา ฌมมา. สภาวธรรมที่กิเลสไม่ทำให้เศร้าหมองและไม่เป็นอารมณ์ของกิเลส

๖. วิตักกตีกะ

[๖] สวิตกุกสวิจारा ฌมมา. สภาวธรรมที่มีทั้งวิตกและวิจารณ์

อวิตกุกวิจารมตตา ฌมมา. สภาวธรรมที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจารณ์

อวิตกุกาวิจารณ์ ฌมมา. สภาวธรรมที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจารณ์

๗. ปิตติกะ

[๗] ปิติสหคตา ฌมมา. สภาวธรรมที่สหคตด้วยปิตติ
สุขสหคตา ฌมมา. สภาวธรรมที่สหคตด้วยสุข
อุเปกขาสหคตา ฌมมา. สภาวธรรมที่สหคตด้วยอุเปกขา

๘. ทัสสนติกะ

[๘] ทสฺสเนน ปหาตพฺพา ฌมมา. สภาวธรรมที่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรค
ภาวนาย ปหาตพฺพา ฌมมา. สภาวธรรมที่ต้องประหาณด้วยมรรคเบื้องบน ๓
เนว ทสฺสเนน น ภาวนาย ปหาตพฺพา ฌมมา. สภาวธรรมที่ไม่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติ-มรรคและมรรคเบื้อง
บน ๓

๙. ทัสสนเหตุติกะ

[๙] ทสฺสเนน ปหาตพฺพเหตุกา ฌมมา. สภาวธรรมที่มีเหตุต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรค
ภาวนาย ปหาตพฺพเหตุกา ฌมมา. สภาวธรรมที่มีเหตุต้องประหาณด้วยมรรคเบื้องบน ๓
เนว ทสฺสเนน น ภาวนาย ปหาตพฺพเหตุกา ฌมมา. สภาวธรรมที่ไม่มีเหตุต้อง ประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคและ
มรรคเบื้องบน ๓

๑๐. อัจยคามิติกะ

[๑๐] อัจยคามิโน ฌมมา. สภาวธรรมที่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิและจุติ
อปัจยคามิโน ฌมมา. สภาวธรรมที่เป็นเหตุให้ถึงนิพพาน
เนวอัจยคามิโน นอปัจยคามิโน ฌมมา. สภาวธรรมที่ไม่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิจุติและนิพพาน^๑

^๑ อภ.ส. (ไทย) ๓๔/๑-๑๐/๑-๓.

๔. สรุป

ในเบื้องต้นพระพุทธองค์ทรงแสดงจิตตูปปาตภังค์ โดยยึดกุศลติกาเป็นหลัก เรียงตามลำดับ ดังนี้

๑. กุสลา ธมมา ได้แก่ กุศลจิต และเจตสิกที่ประกอบพร้อม
 ๒. อกุสลา ธมมา ได้แก่ อกุศลจิต และเจตสิกที่ประกอบพร้อม
 ๓. อพยากตา ธมมา ได้แก่ วิปากจิต กิริยาจิต เจตสิก รูป และนิพพาน รวมทั้งปรมัตถธรรมทั้งหมดที่เหลือ
- ต่อจากนั้นทรงจำแนกกุศลธรรมโดยยึดภูมิเป็นหลักในการแบ่ง เรียกแนวการแบ่งนี้ว่า ภูมิเภทนัย โดยจัดลำดับดังต่อไปนี้
- กุศลธรรมที่เป็นปัจจัยให้เกิดในกามภูมิ เรียกว่า กามาวจรกุศล
 ๒. กุศลธรรมที่เป็นปัจจัยให้เกิดในรูปภูมิ เรียกว่า รูปาวจรกุศล
 ๓. กุศลธรรมที่เป็นปัจจัยให้เกิดในอรูปภูมิ เรียกว่า อรูปาวจรกุศล
 ๔. กุศลธรรมที่นำไปเกิดในภูมิ เรียกว่า เทภูมิกุศล
 ๕. กุศลธรรมที่เป็นปัจจัยให้ออกจากภูมิทั้ง ๓ เรียกว่า โลกุตตรกุศล.

ข้อคิดตามหลักธรรม

มาติกาคือแม่บท การจะละทุกข์ออกได้นั้น จำเป็นต้องรู้แม่บทของความทุกข์ การได้รู้ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับนาม และรูปจึงเป็นเรื่องสำคัญ

คนเราสามารถเรียนรู้และยอมรับด้วยปัญญาว่าตัวเราไม่มี มีแต่รูปนามที่มาประชุมกันชั่วคราวตามเหตุตามปัจจัยปรุงแต่ง เมื่อเหตุเมื่อปัจจัยเปลี่ยนแปลงไป รูปนามก็เปลี่ยนแปลงหรือดับลง ทุกสิ่งทุกอย่างไม่สามารถคงทนอยู่ได้ หากเกิดความปรารถนาหรือความอยาก (ตัณหา) แล้วเกิดความยึดถือรูปนามไว้ด้วยความยึดถือหรืออุปาทานนั้น จิตก็จะเกิดความทุกข์เพราะความปรารถนานั้น การรู้ทุกข์ เหตุเกิดขึ้นแห่งทุกข์ การดับทุกข์ และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ย่อมสามารถดับทุกข์ได้ เพราะไม่มีวิชาตัณหาอุปาทานอันเป็นเหตุให้เกิดรูปนามหรือชั้นในภพใหม่ต่อไปอีก.

บทที่ ๒

จิตตูปปาตกัณฑ์: กามาวจรกุศลจิต

แม้ในกามาวจรกุศลก็ทรงจำแนกจิตเป็น ๘ ดวง โดยดวงที่ ๑ เรียกว่า ปฐมจิต, ดวงที่ ๒ เรียกว่า ทุตยจิต ดังนี้ เป็นต้น นอกจากนั้น ยังทรงจำแนก จิตทั้ง ๘ ดวงดังกล่าว เป็น ๓ วาระ คือ

๑. ัมมววัฏฐานวาระ ตอนที่ว่าด้วยการกำหนดกามาวจรมหากุศลจิตดวงที่ ๑ กับเจตสิกที่ สัมปยุต

๒. โภกฐาสวาระ ตอนที่ว่าด้วยการรวมจิต เจตสิกที่ทรง แสดงไว้แล้วในัมมววัฏฐานวาระมาแสดงไว้เป็นหมวดหมู่ โดยจำแนกเป็นชั้นธ आयตนะ และธาตุเป็นต้น ซึ่งรวมทั้งหมดแล้วมี ๒๓ วาระ

๓. สุธญตวาระ ช่วงที่ว่าด้วยการแสดงหมวดธรรม ซึ่งได้แสดงไว้แล้วในโภกฐาสวาระ โดยเพิ่มหมวดัมมวาระ มาอีกหมวดหนึ่ง รวมเป็น ๒๔ หมวด โดยเน้นให้เห็นสภาวะธรรมล้วนๆ ที่เกิดมาจากเหตุปัจจัย มิได้มีอัตตาตัวตนแต่อย่างใด

อนึ่ง ในวาระทั้ง ๓ นั้น ทรงแบ่งัมมววัฏฐานะเป็น ๒ วาระ คือ อุทเทสวาระ วาระที่แสดงโดยสังเขป และนิทเทสวาระ วาระที่แสดงโดยพิสดาร ตามตัวอย่างบาลีดังนี้.

ตัวอย่าง

๑. บาลี

๑. จิตตูปปาตกัณฑ์

กามาวจรกุศล

ปทภาชนี

๑. กตเม ฐมา กุสลา? ยสฺมี สมเย กามาวจรํ กุสลํ จิตฺตํ อุปปนฺนํ โหติ โสมนสฺสสทฺทํ ญานสมฺปยุตฺตํ รู
ปารมมณํ วั สทฺทารมมณํ วั คนฺธารมมณํ วั รสารมมณํ วั โผฏฐัพฺพารมมณํ วั ฐมมารมมณํ วั ยํ ยํ วั ปนารพภ
ตสฺมี สมเย ผลสํ โหติ เวทนา โหติ สญฺญา โหติ เจตนา โหติ จิตฺตํ โหติ วิตกฺโก โหติ วิจาโร โหติ ปีติ โหติ สุขํ โหติ จิตฺตส
เสกคฺคตา โหติ สทฺธิทฺธิริยํ โหติ วิริยิณฺทฺธิริยํ โหติ สติณฺทฺธิริยํ โหติ สมาธิณฺทฺธิริยํ โหติ ปญฺญิณฺทฺธิริยํ โหติ มนินฺทฺธิริยํ โหติ
โสมนสสิณฺทฺธิริยํ โหติ ชีวิตินฺทฺธิริยํ โหติ สมมาทิกฺขุโณ โหติ สมมาสงกปโป โหติ สมมาวาयाโม โหติ สมมาสติ โหติ สมมาสมาธิ
โหติ สทฺธาพลํ โหติ วิริยพลํ โหติ สติพลํ โหติ สมาธิพลํ โหติ ปญฺญาพลํ โหติ หิริพลํ โหติ โอตตปฺปพลํ โหติ อโลโก โหติ
อโทโส โหติ อโมโห โหติ อนภิชฺฌา โหติ อพฺยาปาโท โหติ สมมาทิกฺขุโณ โหติ หิริ โหติ โอตตปฺโป โหติ กายปสฺสทฺธิ โหติ
จิตตปสฺสทฺธิ โหติ กายลหฺตฺตา โหติ จิตตลหฺตฺตา โหติ กายมฺหฺตฺตา โหติ จิตตมฺหฺตฺตา โหติ กายกมฺมณฺญตา โหติ จิตตกมฺมณฺญ
ตา โหติ กายปาคุณฺญตา โหติ จิตตปาคุณฺญตา โหติ กายชฺชุกตา โหติ จิตตชฺชุกตา โหติ สติ โหติ สมฺปชฺฌณฺญ โหติ สมโณ โหติ
วิปสฺสนา โหติ ปคฺคาโห โหติ อวิกฺเขโป โหติ เย วั ปน ตสฺมี สมเย อยฺเยปิ อตฺถิ ปฏฺิจจสมฺบุตฺตนา อรูปิโน ฐมา อิเม
ฐมา กุสลา.

๒. การแปลคำต่อคำ

๑. จิตตูปาทกณฺห์ – กัณฺท์เป็นเครื่องแสดงซึ่งความเกิดขึ้นแห่งจิต/

กามาวจรกุสลํ – จิตเป็นที่กุศลเป็นที่ท่องเที่ยวไปของสัตว์ผู้เกี่ยวข้องแล้วด้วยกาม/

ปทภาชนี – การแจกแจงซึ่งบท/

๑. กตเม – เหล่าไหน/ ธมฺมา – ธรรมทั้งหลาย/ กุสลา? – เป็นธรรมที่เป็นกุศล?/

ยสฺมี – ไต/ สมเย – ในสมัย/ กามาวจร – ที่ เป็นธรรมเป็นที่ท่องเที่ยวไปของสัตว์ผู้เกี่ยวข้องแล้วด้วยกาม/

กุสลํ – ที่ เป็นกุศล/ จิตฺตํ – จิต/ อุปปนฺนํ – เป็นจิตที่เกิดขึ้นแล้ว/ โหติ – ย่อมเป็น/ โสมนสฺสทคฺคํ – เป็นจิตที่ไป
ร่วมกันแล้วด้วยความเป็นแห่งบุคคลผู้มีใจดี/ ญานสมฺปยุตฺตํ – เป็นจิตที่ประกอบทั่วพร้อมแล้วด้วยความรู้/ ฐปารมฺมณํ
วา – เป็นจิตที่มีรูปเป็นอารมณ์บ้าง/ สทฺธารมฺมณํ วา – เป็นจิตที่มีเสียงเป็นอารมณ์บ้าง/ คนฺธารมฺมณํ วา – เป็นจิตที่
มีกลิ่นเป็นอารมณ์บ้าง/ รสารมฺมณํ วา – เป็นจิตที่มีรสเป็นอารมณ์บ้าง/ โผฏฐพฺพารมฺมณํ วา – เป็นจิตที่มีความ
ถูกต้องเป็นอารมณ์บ้าง/ ธมฺมารมฺมณํ วา – เป็นจิตที่มีธรรมเป็นอารมณ์บ้าง/ ยํ ยํ วา ปนารพฺภ; – ก็ หรือว่า เพราะ
ปรารภยัง ซึ่งอารมณ์ใด ๆ/

ตสฺมี – นั้น/ สมเย – ในสมัย/ ผสฺโส – ความถูกต้อง/ โหติ – ย่อมมี/ เวทนา – เวทนา/ โหติ – ย่อมมี/
สณฺญา – สัญญา/ โหติ – ย่อมมี/ เจตนา – ความตั้งใจ/ โหติ – ย่อมมี/ จิตฺตํ – จิต/ โหติ – ย่อมมี/ วิตฺกโก – ความ
ตรึกตรองโดยพิเศษ/ โหติ – ย่อมมี/ วิจาโร – ความไตร่ตรองโดยพิเศษ/ โหติ – ย่อมมี/ ปิตี – ความอิ่มใจ/ – ความอิ่ม
ใจ/ โหติ – ย่อมมี/ สุขํ – ความสุข/ โหติ – ย่อมมี/ จิตฺตสฺสเกคฺคตา – ความที่แห่งจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง/ โหติ – ย่อม
มี/ สทฺธิณฺทริยํ – อินทรีย์คือความเลื่อมใส/ โหติ – ย่อมมี/ วีริยฺณฺทริยํ – อินทรีย์คือความเพียร/ โหติ – ย่อมมี/ สตินฺท
ริยํ – อินทรีย์คือความระลึก/ โหติ – ย่อมมี/ สมฺมาธิณฺทริยํ – อินทรีย์คือความตั้งมั่นพร้อมยิ่ง/ โหติ – ย่อมมี/ ปญฺญินฺท
ริยํ – อินทรีย์คือปัญญา/ โหติ – ย่อมมี/ มนินฺทริยํ – อินทรีย์คือใจ/ โหติ – ย่อมมี/ โสมนสฺสินฺทริยํ – อินทรีย์คือความ
เป็นแห่งบุคคลผู้มีใจดี/ โหติ – ย่อมมี/ ซีวิตินฺทริยํ – อินทรีย์คือความเป็นอยู่/ โหติ – ย่อมมี/

สมฺมาทิฏฺฐิ – ความเห็นชอบ/ โหติ – ย่อมมี/ สมฺมาสงฺกปโป – ความดำริพร้อมชอบ/ โหติ – ย่อมมี/ สมฺมา
วายาโม – ความพยายามชอบ/ โหติ – ย่อมมี/ สมฺมาสติ – ความระลึกชอบ/ โหติ – ย่อมมี/ สมฺมาสมาธิ – ความตั้ง
มั่นพร้อมยิ่งชอบ/ โหติ – ย่อมมี/ สทฺธาพลํ – กำลังคือความเลื่อมใส/ โหติ – ย่อมมี/

วีริยพลํ – กำลังคือความเพียร/ โหติ – ย่อมมี/ สติพลํ – กำลังคือความระลึก/ โหติ – ย่อมมี/ สมาธิพลํ –
กำลังคือความตั้งมั่นพร้อมยิ่ง/ โหติ – ย่อมมี/ ปญฺญาพลํ – กำลังคือปัญญา/ โหติ – ย่อมมี/ หิริพลํ – กำลังคือความ
ละอายใจ/ โหติ – ย่อมมี/ โอตฺตปฺปพลํ – กำลังคือความเกรงกลัว/ โหติ – ย่อมมี/ อโลโก – ความไม่โลภ/ โหติ – ย่อม
มี/ อโทโส – ความไม่ประทุษร้าย/ โหติ – ย่อมมี/ อโมโห – ความไม่หลงใหล/ โหติ – ย่อมมี/ อนภิชฺชา – ความไม่
เพ่งเล็ง/ โหติ – ย่อมมี/ อพฺยาปาโท – ความไม่พยาบาท/ โหติ – ย่อมมี/ สมฺมาทิฏฺฐิ – ความเห็นชอบ/ โหติ – ย่อมมี/
หิริ – ความละอายใจ/ โหติ – ย่อมมี/ โอตฺตปฺปิ – ความเกรงกลัว/ โหติ – ย่อมมี/

กายปัสสทธิ - ความระงับแห่งร่างกาย/ โหติ - ย่อมมี/ จิตตปัสสทธิ - ความระงับแห่งความคิด/ โหติ - ย่อมมี/ กายลหุตตา - ความเป็นแห่งส่วนที่เบาแห่งร่างกาย/ โหติ - ย่อมมี/ จิตตลหุตตา - ความเป็นแห่งส่วนที่เบาแห่งจิต/ โหติ - ย่อมมี/ กายมุทุตา - ความเป็นแห่งส่วนที่อ่อนโยนแห่งร่างกาย/ โหติ - ย่อมมี/ จิตตมุทุตา - ความเป็นแห่งส่วนที่อ่อนโยนแห่งจิต/ โหติ - ย่อมมี/ กายกมมณฺญตา - ความเป็นแห่งส่วนที่ควรแก่การงานแห่งร่างกาย/ โหติ - ย่อมมี/ จิตตกมมณฺญตา - ความเป็นแห่งส่วนที่ควรแก่การงานแห่งจิต/ โหติ - ย่อมมี/ กายปาคุณฺญตา - ความเป็นแห่งส่วนที่คุ้นเคยแห่งร่างกาย/ โหติ - ย่อมมี/ จิตตปาคุณฺญตา - ความเป็นแห่งส่วนที่คุ้นเคยแห่งจิต/ โหติ - ย่อมมี/ กายชุกตา - ความเป็นแห่งส่วนที่ชือตรงแห่งร่างกาย/ โหติ - ย่อมมี/ จิตตชุกตา - ความเป็นแห่งส่วนที่ชือตรงแห่งจิต/ โหติ - ย่อมมี/

สติ - ความระลึก/ โหติ - ย่อมมี/ สมปชณฺญ - ความเป็นแห่งบุคคลผู้รู้ทั่วพร้อม/ โหติ - ย่อมมี/ สมโ - ความสงบ/ โหติ - ย่อมมี/ วิปัสสนา - ความเห็นแจ้ง/ โหติ - ย่อมมี/ ปคคาโ - ความเพียรเป็นเครื่องประกอบไว้ข้างหน้า/ โหติ - ย่อมมี/ อวิกเขโป - ความไม่ขัดสาย/ โหติ - ย่อมมี/ เย - เหล่าใด/ วา ปน - ก็ หรือว่า/ ตสฺมี - นั้น/ สมเย - ในสมัย/ อนุญปิ - แม้เหล่าอื่น/ อตถิ - มีอยู่/ ปฏิจจสมุปปนา - ที่อาศัยเฉพาะซึ่งกันและกันแล้วจึงเกิดขึ้นพร้อมแล้ว/ อรูปิโน - ที่มีรูปหามีได้/ ธมฺมา; - ธรรมทั้งหลาย/ อิเม - เหล่านี้/ ธมฺมา - ธรรมทั้งหลาย/ กุสลา. - เป็นธรรมที่เป็นกุศล/

๓. การแปลโดยความ

๑. จิตตูปาทกัณฺฐ

กุศลบท

กามาวจรกุศลจิต กุศลจิตดวงที่ ๑

[๑] สภาวธรรมที่เป็นกุศล เป็นไฉน

จิตที่เป็นกามาวจรซึ่งเป็นกุศล สหระคตด้วยโสมนัส ประกอบพร้อมด้วยญาณ มีรูปเป็นอารมณ์ มีเสียงเป็นอารมณ์ มีกลิ่นเป็นอารมณ์ มีรสเป็นอารมณ์ มีโผฏฐัพพะเป็นอารมณ์ มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้นในสมัยใด ในสมัยนั้น ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา จิต วิตก วิจาร ปิติ สุข เอกัคคตา สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญฺณินทรีย์ มนินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ สัททาพละ วิริยพละ สติพละ สมาธิพละ ปัญญาพละ หิริพละ โอตตปฺปพละ อโลกะ อโทสะ อโมหะ อนภิชฌา อพยาบาท สัมมาทิฏฐิ หิริ โอตตปฺปะ กายปัสสทธิ จิตตปัสสทธิ กายลหุตตา จิตตลหุตตา กายมุทุตา จิตตมุทุตา กายกัมมณฺญตา จิตตกัมมณฺญตา กายปาคุณฺญตา จิตตปาคุณฺญตา กายชุกตา จิตตชุกตา สติ สัมปชัญญะ สมถะ วิปัสสนา ปคคาหะ และอวิกเขปะ ก็เกิดขึ้น หรือสภาวธรรมที่ไม่เป็นรูปซึ่งอิงอาศัยกันเกิดขึ้นแม่อื่นใน สมัยนั้น สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่า เป็นกุศล^๒

^๒ อภ.ส. (ไทย) ๓๔/๑/๒๗.

๔. สรุป

การปฏิบัติธรรมจำเป็นต้องรู้หลักให้ดี งานหลักคือการทำวิปัสสนากรรมฐาน อารมณ์ของวิปัสสนากรรมฐานคือ รูปธรรมและนามธรรม โดยการกำหนดรู้ว่าร่างกายเป็นรูปธรรม ความรู้สึกนึกคิด ความรับรู้ทั้งหลายเป็นนามธรรม ร่างกายเป็นตัวรูปธรรม เจริญปัญญานี้ต้องรู้รูปธรรมและรู้นามธรรม ต้องกำหนดรู้ความมีอยู่ของรูปธรรม จากนั้นจึงกำหนดรู้ถึงความเคลื่อนไหว ความเปลี่ยนแปลงของรูปธรรม หรือในเบื้องต้นรู้ความมีอยู่ของนามธรรม จากนั้นจึงกำหนดรู้ถึงความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงของนามธรรม ร่างกายนี้เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงไป ถูกความทุกข์บีบคั้น เปลี่ยนไปเรื่อยๆ เปลี่ยนอิริยาบถไปเรื่อยๆ จิตใจมีแต่ความไม่เที่ยงแท้ แปรปรวนตลอดเวลา เป็นสิ่งที่บังคับไม่ได้ ควบคุมไม่ได้ เมื่อเห็นความจริงของร่างกาย เห็นความจริงของจิตใจอย่างนี้ เรียกว่าการเจริญปัญญา.

ข้อคิดตามหลักธรรม

สภาวะธรรมที่เป็นกามาวจรกุศล ท่านเรียกว่า “กุศลจิต” มี ๘ ประการ

- (๑) กุศลจิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัส ประกอบด้วยญาณ เกิดขึ้นโดยไม่มีเหตุชักจูง
- (๒) กุศลจิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัส ประกอบด้วยญาณ เกิดขึ้นโดยมีเหตุชักจูง
- (๓) กุศลจิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัส ไม่ประกอบด้วยญาณ เกิดขึ้นโดยไม่มีเหตุชักจูง
- (๔) กุศลจิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัส ไม่ประกอบด้วยญาณ เกิดขึ้นโดยมีเหตุชักจูง
- (๕) กุศลจิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขา ประกอบด้วยญาณ เกิดขึ้นโดยไม่มีเหตุชักจูง
- (๖) กุศลจิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขา ประกอบด้วยญาณ เกิดขึ้นโดยมีเหตุชักจูง
- (๗) กุศลจิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขา ไม่ประกอบด้วยญาณ เกิดขึ้นโดยไม่มีเหตุชักจูง
- (๘) กุศลจิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขา ไม่ประกอบด้วยญาณ เกิดขึ้นโดยมีเหตุชักจูง.

บทที่ ๓

รูปกัณฑ์: อุทเทส

พระสูตรนี้ กล่าวถึงภิกษุจำนวนมาก หลังจากกลับจากบิณฑบาต ฉันทตอาหารเสร็จแล้ว ได้นั่งประชุมกันในหอฉัน แล้วสนทนากันถึงเรื่องที่น่าอัศจรรย์และไม่เคยปรากฏมาก่อน กล่าวคือ พระตถาคตเจ้าทรงมีฤทธิ์มาก มีอำนาจมาก ทรงระลึกถึงพระพุทเจ้าในอดีต ผู้ปรินิพพานแล้ว ผู้ตัดปญจธรรมได้แล้ว ทรงติดต่อแห่งวิญญู ครอบจำวิญญู ก้าวล่วงทุกข์ทั้งปวงได้แล้ว อีกทั้งทรงทราบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเหล่านั้น มีพระชาติอย่างนี้ เพราะเหตุนี้บ้าง มีพระนามอย่างนี้ เพราะเหตุนี้บ้าง ทรงมีโคตรตระกูลอย่างนี้ เพราะเหตุนี้บ้าง ทรงมีศีลอย่างนี้ เพราะเหตุนี้บ้าง ทรงมีธรรมอย่างนี้ เพราะเหตุนี้บ้าง ทรงมีปัญญาอย่างนี้ เป็นต้น.

ตัวอย่าง

๑. บาลี

๒. รูปกัณฑ์

อุทเทโส

๕๘๓. กตเม ฌมมา อพยากตา? กุสลากุสลานัง ฌมานัง วิปากา กามาวจรา รูปาวจรา อรูปาวจรา อปริยาปนนา เวทนากุขนโธ สณฺณากุขนโธ สงฺขารกุขนโธ วิญญานกุขนโธ เย จ ฌมมา กิริยา เนว กุสลา นากุสลา น จ กมฺมวิปากา สพฺพผลจ รูปํ อสงฺขตา จ ธาตุ อิเม ฌมมา อพยากตา.

มาติกา

เอกกั

๕๘๔. ตตฺถ กตมํ สพฺพํ รูปํ? จตฺตาโร จ มหาภูตา จตฺตุนนฺจ มหาภูตานํ อุปาทาย รูปํ อิทํ วุจฺจติ สพฺพํ รูปํ. สพฺพํ รูปํ น เหตุ อเหตุกํ เหตุวิปฺปยุตฺตํ สปปจฺจยํ สงฺขตํ รูปํ โลเกยฺยํ สาสวํ สยฺโยชนียํ คนฺถนียํ โธมนียํ โยคนียํ นีวรณียํ ปรามณฺญํ อุปาทานียํ สกิลฺลิกํ อพฺยากตํ อนารมฺมณํ อเจตสิกํ จิตฺตวิปฺปยุตฺตํ เนววิปากนวิปากธมฺมธมฺมํ อสํกิลฺลิสกิลฺลิกํ น สวิตกกสฺวิจาร์ น อวิตกกวิจารมตฺตํ อวิตกกอวิจาร์ น ปิติสหคตํ น สุขสหคตํ น อุเปกขาสหคตํ เนว ทสฺสเนน น ภาวนาย ปหาตพฺพํ เนว ทสฺสเนน น ภาวนาย ปหาตพฺพเหตุกํ เนว อาจยคามิ น อปจยคามิ เนวเสกฺขนาเสกฺขํ ปรีตตํ กา มาวจร์ น รูปาวจร์ น อรูปาวจร์ ปริยาปนํ โน อปริยาปนํ อนิยตํ อนิยยานิกํ อุปฺปนํ ฉหิ วิญญาเณหิ วิญญฺเอยํ อนิจฺจํ ชราภฺยํ.

เอวํ เอกวิเรน รูปสงฺคโห.

เอกกั.

๒. การแปลคำต่อคำ

๒. รูปกณฺท์ – กณฺท์เป็นเครื่องแสดงซึ่งรูป/

อุทฺเทโส – การยกขึ้นแสดง/

๕๘๓. กตเม – เหล่าไหน/ ธมฺมา – ธรรมทั้งหลาย/ อพฺยาจตา? – เป็นธรรมที่ไม่ทรงพยากรณ์แล้ว?/

กุสลากุสลาณํ – ทั้งที่เป็นกุศลทั้งที่เป็นอกุศล/ ธมฺมานํ – แห่งธรรมทั้งหลาย/ วิปาภา – การผลิตผลทั้งหลาย/ กามาวจรา – ที่ เป็นธรรมเป็นที่ท่องเที่ยวไปของสัตว์ผู้เกี่ยวข้องแล้วด้วยกาม/ รูปาวจรา – ที่ เป็นธรรมเป็นที่ท่องเที่ยวไปของสัตว์ผู้มีรูป/ อรูปาวจรา – ที่ เป็นธรรมเป็นที่ท่องเที่ยวไปของสัตว์ผู้มีรูปหาไม่ได้/ อปริยาปนนา – เป็นธรรมที่ไม่ถึงยังโดยรอบแล้ว/ เวทนาภฺขณโร – ชั้นคือเวทนา/ สลฺยาภฺขณโร – ชั้นคือสัญญา/ สงฺขารภฺขณโร – ชั้นคือสังขาร/ วิญฺญาณภฺขณโร – ชั้นคือความรู้แจ้ง/ เย จ – เหล่าใด ด้วย/ ธมฺมา – ธรรมทั้งหลาย/ กิริยา – เป็นการกระทำ/ เนวกุสลา – เป็นธรรมที่มีโทษกุศลนั้นแล/ นากุสลา – เป็นธรรมที่มีโทษอกุศล/ น จ กมฺมวิปาภา – เป็นธรรมที่มีโทษเป็นเครื่องผลิตผลแห่งกรรม ด้วย/ สพฺพผล จ – ทั้งปวง ด้วย/ รูปํ – รูป/ อสงฺขตา จ – ที่ เป็นธรรมอันปัจจัยปรุงแต่งไม่ได้แล้ว ด้วย/ ธาตุ; – ธาตุ/ อิม – เหล่านี้/ ธมฺมา – ธรรมทั้งหลาย/ อพฺยาจตา. – เป็นธรรมที่ไม่ทรงพยากรณ์แล้ว/

มาติกา – เอกกมาติกา/ เอกกํ – เอกกมาติกา/

๕๘๔. ตตถ – เหล่านั้น/ [ธมฺเมสุ – บรรดาธรรมทั้งหลาย]/ กตมํ – เป็นไฉน/ สพฺพํ – ทั้งปวง/ รูป? – รูป?/

จตฺตารอ จ – ๔ ประการ ด้วย/ มหาภูตา – มหาภูตรูปทั้งหลาย/ จตฺตุนนจ – ๔ ประการ ด้วย/ มหาภูตานํ – แห่งมหาภูตรูปทั้งหลาย/ อุปาทายรูป; – รูปเป็นที่เข้าไปยึดถือ/ อิทํ – นี้/ [ธมฺมชาตํ – ธรรมชาต/ ภควตา – อันพระผู้มีพระภาคเจ้า]/ วุจฺจติ – ย่อมตรัสเรียก/ สพฺพํ – ทั้งปวง/ รูป. – ว่าเป็นรูป/

สพฺพํ – ทั้งปวง/ รูปํ – รูป/ น เหตุ – เป็นรูปที่มีเหตุ/ อเหตุกํ – เป็นรูปที่มีเหตุหาไม่ได้/ เหตุวิปฺปยุตฺตํ – เป็นรูปที่ประกอบแยกออกแล้วจากเหตุ/ สบฺบจฺจยํ – เป็นรูปที่เป็นไปกับด้วยปัจจัย/ สงฺขตํ – อันปัจจัยปรุงแต่งแล้ว/ รูปํ – รูป/ โลภียํ – เป็นรูปที่เป็นไปในโลก/ สาสวํ – เป็นรูปที่เป็นไปกับด้วยกิเลสเป็นเหตุเศร้าหมองเป็นเครื่องยังสัตว์ให้ไหลไปทั่ว/ สโยชนียํ – เป็นรูปที่เป็นที่ตั้งแห่งกิเลสวัตถุเป็นเครื่องประกอบพร้อม/ คนฺถนียํ – เป็นรูปที่เป็นที่ตั้งแห่งกิเลสเป็นเครื่องร้อยกรอง/ โฆษนียํ – เป็นรูปที่เป็นที่ตั้งแห่งกิเลสเพียงดังห้วงน้ำ/ โยชนียํ – เป็นรูปที่เป็นที่ตั้งแห่งกิเลสเป็นเครื่องประกอบ/ นิวรณียํ – เป็นรูปที่เป็นที่ตั้งแห่งกิเลสวัตถุเป็นเครื่องกันออก/ ปราภฺมณฺฐํ – เป็นรูปเป็นธรรมอันความทะยานอยากและความเห็นลบล้างโดยรอบแล้ว/ อุปาทานียํ – เป็นที่ตั้งแห่งความเข้าไปยึดถือ/ สกิลฺลิกํ – เป็นรูปที่เป็นไปเพื่อความเศร้าหมองพร้อม/ อพฺยาจตํ – เป็นรูปที่ไม่ทรงพยากรณ์แล้ว/ อนารมฺมณํ – เป็นรูปที่มีอารมณ์หาไม่ได้/ อเจตฺตลิกํ – เป็นรูปที่ไม่เกิดขึ้นแล้วในใจ/ จิตฺตวิปฺปยุตฺตํ – เป็นรูปที่ประกอบแยกออกแล้วจากจิต/ เนววิปากณฺวิปากธมฺมธมฺมํ – เป็นรูปทั้งมีโทษที่มีธรรมเป็นเครื่องผลิตผลนั้นแลทั้งมีโทษที่มีธรรมไม่เป็นเครื่องผลิตผลเป็นธรรมดา/ อสํกิลฺลฐลิกิลฺลิกํ – เป็นรูปทั้งไม่เศร้าหมองพร้อมแล้วทั้งเป็นไปเพื่อความเศร้าหมองพร้อม/ น สวิตฺตกฺกสฺวิจาร์ – เป็นรูปทั้งที่เป็นไปกับด้วยความตรึงตรองโดยพิเศษทั้งที่เป็นไปกับด้วยความไตร่ตรองโดยพิเศษ/ น อวิตฺตกฺกสฺวิจาร์ – เป็นรูปทั้งมีโทษทั้งมีความไม่ตรึงตรองโดยพิเศษทั้งเป็นสักว่าความไตร่ตรองโดยพิเศษ/ อวิตฺตกฺกสฺวิจาร์ – เป็นรูปทั้งมีความไม่ตรึงตรองโดยพิเศษทั้งมีความไม่ไตร่ตรองโดยพิเศษ/ น ปิตฺตสทฺตํ – เป็นรูปที่มีโทษรูปที่ปร่วมกันแล้วด้วยความอึดใจ/ น

สุขสหคต – เป็นรูปที่มีใช้รูปที่ไปร่วมกันแล้วด้วยความสุข/ **น อุเปกขาสหคต** – เป็นธรรมที่มีใช้ธรรมที่ไปร่วมกันแล้วด้วยความเข้าไปเพ่งดู/ **เนวทสฺสเนน** – มีใช้ด้วยหนทางเป็นเครื่องเห็นนั่นแล/ **น ภาวนาย** – มีใช้ด้วยปัญญาที่พึงให้เจริญ/ **ปหาตพฺพ** – ที่พึงละออก/ **เนวทสฺสเนน** – มีใช้ด้วยหนทางเป็นเครื่องเห็นนั่นแล/ **น ภาวนาย** – มีใช้ด้วยปัญญาที่พึงให้เจริญ/ **ปหาตพฺพเหตุก** – ที่มีเหตุที่พึงละออก/ **เนวอาจยคามิ** – เป็นรูปที่มีใช้รูปที่ให้ถึงซึ่งการสืบทอดเฉพาะและการเคลื่อนเป็นที่สังสมทั่วโดยปกตินั่นแล/ **น อปจยคามิ** – เป็นรูปที่มีใช้รูปที่ให้ถึงซึ่งการดับลงเป็นที่สังสมไปปราศโดยปกติ/ **เนวเสกขนาเสกข** – เป็นรูปทั้งมีใช้ที่เป็นของบุคคลผู้ศึกษานั้นแลทั้งมีใช้ที่เป็นของบุคคลผู้ไม่ศึกษา/ **ปริตต** – เป็นรูปที่เล็กน้อย/ **กามาวจร** – เป็นรูปเป็นที่ท่องเที่ยวไปของสัตว์ผู้เกี่ยวข้อแล้วด้วยกาม/ **น รูปาวจร** – เป็นรูปที่มีใช้รูปเป็นที่ท่องเที่ยวไปของสัตว์ผู้มีรูป/ **น อรูปาวจร** – เป็นรูปที่มีใช้รูปเป็นที่ท่องเที่ยวไปของสัตว์ผู้มีรูปหาไม่ได้/ **ปரியปน** – เป็นรูปที่ถึงยิ่งโดยรอบแล้ว/ **โน อปரியปน** – เป็นรูปที่มีใช้ไม่ถึงยิ่งโดยรอบแล้ว/ **อนิยต** – เป็นรูปที่มีการผลัดผลไม่แน่นอนแล้ว/ **อนิยยานิก** – เป็นรูปที่ไม่เป็นไปพร้อมเพื่อการออกไป/ **อุปน** – เป็นรูปที่เกิดขึ้นแล้ว/ **ฉติ** – ๖ ประการ/ **วิญญาณหิ** – อันความรู้แจ้งทั้งหลาย/ **วิญญูญย** – เป็นรูปที่พึงรู้แจ้ง/ **อนิจจ** – เป็นรูปที่ไม่เที่ยงแท้/ **ชราภิกฺขุ** – เป็นรูปอันความแก่ชราครอบงำแล้ว/

เอว – อย่างนี้/ **เอกวิธเณ** – โดยหมวดที่มีธรรม ๑ ประการ/ **รูปสงคโห** – การสงเคราะห์ซึ่งรูป/

* _ * _ * _ * _ * _ * _ *

เอก – เอกกมาติกา/

๓. การแปลโดยความ

๒. รูปกัณท์

อุทเทส

[๕๘๓] สภาวธรรมที่เป็นอัปยาคฤต เป็นไฉน

วิปากแห่งสภาวธรรมที่เป็นกุศลและอกุศล ซึ่งเป็นกามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร และไม่นับเนื่องในวิภูษทุกข์ ได้แก่ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์

สภาวธรรมเหล่าใดเป็นกิริยา ไม่เป็นกุศล ไม่เป็นอกุศล และไม่เป็นวิปาก แห่งกรรม รูปทั้งหมด และธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง

สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่าปอัปยาคฤต

เอกกมาติกา

[๕๘๔] บรรดาสภาวธรรมที่เป็นอัปยาคฤตเหล่านั้น รูปทั้งหมด เป็นไฉน

มหาภูตรูป ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ นี้เรียกว่ารูปทั้งหมด

รูปทั้งหมดไม่เป็นเหตุ ไม่มีเหตุ วิปยุตจากเหตุ มีปัจจัยปรุงแต่ง ถูกปัจจัย ปรุงแต่ง เป็นรูป เป็นโลกียะ เป็นอารมณ์ของอาสวะ เป็นอารมณ์ของสังโยชน์ เป็นอารมณ์ของคันถะ เป็นอารมณ์ของโอหะ เป็นอารมณ์ของโยคะ เป็นอารมณ์ของนิรวรณ เป็นอารมณ์ของปราคาส เป็นอารมณ์ของอุปาทาน เป็นอารมณ์ของกิเลส เป็น อัปยาคฤต รับรู้อารมณ์ไม่ได้ ไม่เป็นเจตสิก วิปยุตจากจิต ไม่เป็นวิปากและไม่เป็นเหตุให้เกิดวิปาก กิเลสไม่ทำให้เศร้าหมองแต่เป็น

อารมณ์ของกิเลส ไม่ใช่มีทั้งวิตกและ วิจารณ์ ไม่ใช่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจารณ์ ไม่มีทั้งวิตกและวิจารณ์ ไม่สหระคตด้วยปีติ ไม่สหระคตด้วยสุข ไม่สหระคตด้วยอุเบกขา ไม่ต้องประหารด้วยโสดาปัตติมรรคและมรรคเบื้องบน ๓ ไม่มีเหตุต้องประหารด้วยโสดาปัตติมรรคและมรรคเบื้องบน ๓ ไม่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิ จุติ และนิพพาน ไม่เป็นของเสขบุคคลและอเสขบุคคล เป็นปริตตะ เป็นกามาวจร ไม่เป็นรูปาวจร ไม่เป็นอรูปาวจร นับเนื่องในวิภูฏทุกซ์ ไม่ใช่ไม่นับเนื่อง ในวิภูฏทุกซ์ เป็นของไม่แน่นอน ไม่เป็นเหตุนำออกจากวิภูฏทุกซ์ เป็นธรรมที่เกิดขึ้น อันวิญญาน ๖ รู้ได้ เป็นของไม่เที่ยง ถูกขราครอบงำ

รวมรูปหมวดละ ๑ อย่างนี้

เอกกมาติกา จบ.^๓

๔. สรุป

พระพุทธร่องทรงแบ่งอุทเทสวาระเป็น ๑๗ วาระ โดยนัยมีผัสสปัญจกเกทพะเป็นต้น และใน ๑๗ วาระเหล่านั้น ทรงแสดงตามลำดับดังต่อไปนี้

๑. ผัสสปัญจกเกทหานัย นัยที่ว่าด้วยธรรม ๕ อย่าง มีผัสสะเป็นต้น ซึ่งเป็นเหตุสำคัญในการที่จะทำให้เกิดจิตเกิดขึ้น เช่น ก่อนที่จิตดวงหนึ่งๆ จะเกิดขึ้นนั้น ต้องอาศัยผัสสะคือ การกระทบกับอารมณ์ก่อน จิตจึงจะเกิดขึ้นได้ ดังนี้เป็นต้น

๒. ฌานเกทหานัย นัยที่ว่าด้วยองค์ฌาน ๕ มีวิตกเป็นต้น ซึ่งเป็นเหตุสำคัญในการที่จะทำให้เกิดผัสสปัญจกธรรม ซึ่งได้กล่าวไว้ในข้อที่ ๑ เกิดขึ้น หากไม่มีวิตกเป็นต้นมาช่วยยกจิตขึ้นสู่อารมณ์แล้ว จิตกับผัสสะเจตสิกเป็นต้นก็ไม่สามารถเกิดขึ้นได้

๓. อินทริยเกทหานัย นัยที่ว่าด้วยอินทริย์ ๘ ซึ่งเป็นเหตุสำคัญในการที่จะทำให้เกิดฌานเกท การที่ฌานธรรมมีวิตกเป็นต้นจะเกิดขึ้นได้นั้นจะต้องอาศัยอินทริย์มีศรัทธาเป็นต้น

๔. มัคคเกทหานัย นัยที่ว่าด้วยองค์มรรค ๔ มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้น ซึ่งเป็นเหตุสำคัญในการที่จะทำให้อินทริย์เกิดขึ้น ความเชื่อยอมเกิดขึ้นในจิตของบุคคลผู้มีสัมมาทิฏฐิ คือความเห็นที่ถูกต้องเท่านั้น

๕. พลเกทหานัย นัยที่ว่าด้วยธรรมอันได้ชื่อว่าพละมีศรัทธาเป็นต้น ซึ่งเป็นเหตุสำคัญในการที่จะทำให้องค์มรรคเกิดขึ้นเฉพาะในสันดานของบุคคลผู้มีศรัทธามั่นคงเท่านั้น

๖. มูลเกทหานัย นัยที่ว่าด้วยธรรมอันเป็นรากเหง้าหรือต้นตอ ได้แก่ อโลภะ อโทสะ และ โมหะ ซึ่งเป็นเหตุสำคัญในการที่จะทำให้อันมีศรัทธาเป็นต้นเกิดขึ้น

๗. กัมมพลเกทหานัย นัยที่ว่าด้วยกรรมพล ๓ ซึ่งเป็นเหตุสำคัญในการที่จะทำให้อากเหง้าของกุศลเกิดขึ้น ธรรมที่เป็นรากเหง้าของกุศลจะเกิดขึ้นเฉพาะในตัวบุคคลผู้ที่ได้ทำบุญให้ทาน รักษาศีล บำเพ็ญภาวนา ด้วยจิตที่ปราศจากความโลภ ความโกรธ ความหลงเท่านั้น

๘. โลภาลเกทหานัย นัยที่ว่าด้วยธรรมอันได้ชื่อว่าธรรมคัมภีร์ครองโลก ได้แก่ หิริ และโอตตปปะ ซึ่งเป็นเหตุสำคัญในการที่จะทำให้อกุศลกรรมพลเกิดขึ้น บุคคลผู้มีความเกรงกลัวละอายบาปเท่านั้นจึงจะสามารถทำกุศลได้

^๓ อภ.ป. (ไทย) ๓๔/๕๔๓-๕๔๓/๑๖๙-๑๗๐.

๙. ปัสสัทธิยุคพาทีเภทนัย นัยที่ว่าด้วยธรรมอันเป็นคู่ๆ มีคู่แห่งปัสสัทธิ เป็นต้น ซึ่งเป็นเหตุสำคัญในการที่จะทำให้ธรรมคัมภีร์ของโลกเกิดขึ้น

๑๐. สติสัมปชัญญะนัย นัยที่ว่าด้วยสติและสัมปชัญญะ ซึ่งเป็นเหตุสำคัญในการที่จะทำให้ธรรมมีปัสสัทธิเป็นต้นเกิดขึ้น

๑๑. สมถวิปัสสนานัย นัยที่ว่าด้วยสมถะและวิปัสสนา ซึ่งเป็นเหตุสำคัญในการที่จะทำให้สติและสัมปชัญญะเกิดขึ้น ความดำรงมั่นและความรู้ทันอารมณ์ จะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อมีการเจริญสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนาเท่านั้น

๑๒. ปคคาหวิกเขปนัย นัยที่ว่าด้วยปคคาหะคือความเพียรและอวิกเขปะคือความตั้งมั่นซึ่งเป็นเหตุสำคัญในการที่จะทำให้สมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนาเกิดขึ้น เมื่อบุคคลได้จัดระดับความเพียรและสมาธิให้อยู่ในระดับเดียวกันได้แล้วเท่านั้น

ข้อคิดตามหลักธรรม

มหากุศลจิตเป็นโสมนัส ให้ผลเป็นมหาวิบาก โสมนัส

มหากุศลจิตเป็นอุเบกขา ให้ผลเป็นมหาวิบาก อุเบกขา

มหากุศลจิตเป็นญาณสัมปยุต ให้ผลเป็นมหาวิบาก ญาณสัมปยุต

มหากุศลจิตเป็นญาณวิปยุต ให้ผลเป็นมหาวิบาก ญาณวิปยุต

มหากุศลจิตเป็นอสังขาริก ให้ผลเป็นมหาวิบาก อสังขาริก

มหากุศลจิตเป็นสสังขาริก ให้ผลเป็นมหาวิบาก สสังขาริก.

บทที่ ๔

นิกเขปกันท์: กุสลติกะ

นิกเขปกันท์ เป็นการแสดงคำจำกัดความโดยย่อของธรรมในมาติกาทั้งหมด เช่น สงขตา ฌมมา คือ ธรรมในชั้นที่ ๕ อสงขตา ฌมมา คือ ธรรมที่พ้น ชั้นที่ ๕ แล้ว เป็นต้น หมายความว่า เมื่อพระพุทธองค์ทรงแสดงจิตตูปปาทกันท์และรูปกันท์เพื่อขยายกุสลติกะให้พิสดารแล้ว ทรงประสงค์ที่จะแสดงติกะและทูกะที่เหลือโดยไม่พิสดารนัก เพราะถ้าทรงแสดงโดยพิสดารทั้งหมด คัมภีร์ธัมมสังคณี ก็หาได้จบสิ้นไม่ ดังนั้น จึงทรงละทิ้งวิธีพิสดาร แล้วทรงแสดงโดยพอประมาณ นี่แหละคือ เหตุความเป็นมาแห่งนิกเขปกันท์ ตามบาลีตัวอย่างดังนี้

ตัวอย่าง

๑. บาลี

๓. นิกเขปกันท์

ติกนิกเขป

๔๘๕. กตเม ฌมมา กุสลา? ตีณิ กุสลมุลานิ อโลโก อโทโส อโมโห ตัมมปยุตโต เวทนากุขนโร สลยอกุขนโร สงขารกุขนโร วิญญานกุขนโร ตัมมภูฏานํ กายกมมํ วจีกมมํ มโนกมมํ อิเม ฌมมา กุสลา.

๔๘๖. กตเม ฌมมา อกุสลา? ตีณิ อกุสลมุลานิ โลโก โทโส โมโห ตเทภฏฐา จ กิเลสา ตัมมปยุตโต เวทนากุขนโร สลยอกุขนโร สงขารกุขนโร วิญญานกุขนโร ตัมมภูฏานํ กายกมมํ วจีกมมํ มโนกมมํ อิเม ฌมมา อกุสลา.

๔๘๗. กตเม ฌมมา อพยากตา? กุสลากุสลาณํ ฌมานํ วิปากา กามาวจรา รูปาวจรา อรูปาวจรา อปริยาปนนา เวทนากุขนโร สลยอกุขนโร สงขารกุขนโร วิญญานกุขนโร เย จ ฌมมา กิริยา เนว กุสลา นากุสลา น จ กมมวิปากา สัพพญจ รูปิ อสงขตา จ ธาตุ อิเม ฌมมา อพยากตา.

๔๘๘. กตเม ฌมมา สุขาย เวทนาย สมปยุตตา? สุขภูมิยํ กามาวจเร รูปาวจเร อปริยาปนเน สุขํ เวทนํ ฐเปตวา ตัมมปยุตโต สลยอกุขนโร สงขารกุขนโร วิญญานกุขนโร อิเม ฌมมา สุขาย เวทนาย สมปยุตตา.

๔๘๙. กตเม ฌมมา ทุกขาย เวทนาย สมปยุตตา? ทุกขภูมิยํ กามาวจเร ทุกข์ เวทนํ ฐเปตวา ตัมมปยุตโต สลยอกุขนโร สงขารกุขนโร วิญญานกุขนโร อิเม ฌมมา ทุกขาย เวทนาย สมปยุตตา

๒. การแปลคำต่อคำ

๓. นิรุก্ষปะกณฺฑํ – กัณฺฐํเป็นเครื่องแสดงซึ่งบทเป็นที่สรุปลง/

ติกนิรุก্ষปะ – บทเป็นที่สรุปลงแห่งหมวด ๓/

๔๘๕. กตเม – เหล่าไหน/ ธมฺมา – ธรรมทั้งหลาย/ กุสลา? – เป็นธรรมที่เป็นกุศล?/

ติณิ – ๓ ประการ/ กุสลมฺมฺลานิ – รากเหง้าแห่งกรรมที่เป็นกุศลทั้งหลาย/ อโลโก – ความไม่โลภ/ อโทโส – ความไม่ประทุษร้าย/ อโมโห – ความไม่หลงใหล/ ตัมมปยุตโต – ที่ประกอบทั่วพร้อมแล้วด้วยรากเหง้าแห่งกรรมที่เป็นกุศลนั้น/ เวทนาภฺขณฺโธ – ชั้นคือเวทนา/ สลฺยาภฺขณฺโธ – ชั้นคือสัญญา/ สงฺขารภฺขณฺโธ – ชั้นคือสังขาร/ วิญญฺาณภฺขณฺโธ; – ชั้นคือความรู้แจ้ง/ ตัมมฏฺฐานํ – ที่มีรากเหง้าแห่งกรรมที่เป็นกุศลนั้นเป็นเหตุตั้งขึ้นพร้อม/ กายกมฺมํ – กรรมที่พึงกระทำด้วยร่างกาย/ วจิกมฺมํ – กรรมที่พึงกระทำด้วยคำพูด/ มโนกมฺมํ; – กรรมที่พึงกระทำด้วยใจ/ อิเม – เหล่านี้/ ธมฺมา – ธรรมทั้งหลาย/ กุสลา. – เป็นธรรมที่เป็นกุศล/

๔๘๖. กตเม – เหล่าไหน/ ธมฺมา – ธรรมทั้งหลาย/ อกุสลา? – เป็นธรรมที่เป็นอกุศล?/

ติณิ – ๓ ประการ/ อกุสลมฺมฺลานิ – รากเหง้าแห่งกรรมที่เป็นอกุศลทั้งหลาย ได้แก่/ [๑] โลโภ – ความโลภ/ [๒] โทโส – ความประทุษร้าย/ [๓] โมโห; – ความหลงใหล/ ตเตกฺกฏฺฐา จ – ที่มีรากเหง้าแห่งกรรมที่เป็นอกุศลนั้นเป็นเหตุตั้งขึ้นพร้อม ด้วย/ กิเลสํ – กิเลสทั้งหลาย/ ตัมมปยุตโต – ที่ประกอบทั่วพร้อมแล้วด้วยรากเหง้าแห่งกรรมที่เป็นอกุศลนั้น/ เวทนาภฺขณฺโธ – ชั้นคือเวทนา/ สลฺยาภฺขณฺโธ – ชั้นคือสัญญา/ สงฺขารภฺขณฺโธ – ชั้นคือสังขาร/ วิญญฺาณภฺขณฺโธ; – ชั้นคือความรู้แจ้ง/ ตัมมฏฺฐานํ – ที่มีรากเหง้าแห่งกรรมที่เป็นอกุศลนั้นเป็นเหตุตั้งขึ้นพร้อม/ กายกมฺมํ – กรรมที่พึงกระทำด้วยร่างกาย/ วจิกมฺมํ – กรรมที่พึงกระทำด้วยคำพูด/ มโนกมฺมํ; – กรรมที่พึงกระทำด้วยใจ/ อิเม – เหล่านี้/ ธมฺมา – ธรรมทั้งหลาย/ อกุสลา. – เป็นธรรมที่เป็นอกุศล/

๔๘๗. กตเม – เหล่าไหน/ ธมฺมา – ธรรมทั้งหลาย/ อพฺยากตา? – เป็นธรรมที่ไม่ทรงพยากรณ์แล้ว?/

กุสลากุสฺลานํ – ทั้งที่เป็นกุศลทั้งที่เป็นอกุศล/ ธมฺมานํ – แห่งธรรมทั้งหลาย/ วิปากา – การผลัดผลทั้งหลาย/ กามาวจฺรา – ที่เป็นธรรมเป็นที่ท่องเที่ยวไปของสัตว์ผู้เกี่ยวข้องแล้วด้วยกาม/ รูปาวจฺรา – ที่เป็นธรรมเป็นที่ท่องเที่ยวไปของสัตว์ผู้มีรูป/ อรูปาวจฺรา – ที่เป็นธรรมเป็นที่ท่องเที่ยวไปของสัตว์ผู้มีรูปหามิได้/ อปริยาปนนา – เป็นธรรมที่ไม่ถึงยังโดยรอบแล้ว/ เวทนาภฺขณฺโธ – ชั้นคือเวทนา/ สลฺยาภฺขณฺโธ – ชั้นคือสัญญา/ สงฺขารภฺขณฺโธ – ชั้นคือสังขาร/ วิญญฺาณภฺขณฺโธ; – ชั้นคือความรู้แจ้ง/ เย จ – เหล่าใด ด้วย/ ธมฺมา – ธรรมทั้งหลาย/ กิริยา – เป็นการกระทำ/ เนวกุสลา – เป็นธรรมที่มีใช้กุศลนั้นแล/ นากุสลา – เป็นธรรมที่มีใช้อกุศล/ น จ กมฺมวิปากา – เป็นธรรมที่มีใช้เป็นเครื่องผลัดผลแห่งกรรม ด้วย/ สพฺพผลจ – ทั้งปวง ด้วย/ รูปิ – รูป/ อสงฺขตา จ – ที่เป็นธรรมอันปัจจัยปรุงแต่งไม่ได้แล้ว ด้วย/ ธาตุ; – ธาตุ/ อิเม – เหล่านี้/ ธมฺมา – ธรรมทั้งหลาย/ อพฺยากตา. – เป็นธรรมที่ไม่ทรงพยากรณ์แล้ว/

๔๘๘. กตเม – เหล่าไหน/ ธมฺมา – ธรรมทั้งหลาย/ สุขาย – ที่เป็นความสุข/ เวทนาย – ด้วยเวทนา/ สมฺปยุตตา? – เป็นธรรมที่ประกอบทั่วพร้อมแล้ว?/

สุขภูมิ – ในภูมิเป็นที่เกิดแห่งเวทนาที่เป็นความสุข/ **กามาวจร** – ที่เป็นธรรมเป็นที่ท่องเที่ยวไปของสัตว์ผู้เกี่ยวข้องแล้วด้วยกาม/ **รูปาวจร** – ที่เป็นธรรมเป็นที่ท่องเที่ยวไปของสัตว์ผู้มีรูป/ **อปริยาปนเน** – ที่ไม่ถึงยิ่งโดยรอบแล้ว/ **[จิตเต – ในจิต]/ สุข** – ที่มีความสุข/ **เวทน** – ซึ่งเวทนา/ **ฐเปตวา** – ยกเว้น/ **ตัมปะยุดโต** – ที่ประกอบทั่วพร้อมแล้วด้วยเวทนาที่เป็นความสุขนั้น/ **สญญาภขณโร** – ชั้นคือสัญญา/ **สังขารภขณโร** – ชั้นคือสังขาร/ **วิญญาณภขณโร** – ชั้นคือความรู้แจ้ง/ **อิม** – เหล่านี้/ **ธมมา** – ธรรมทั้งหลาย/ **สุขาย** – ที่มีความสุข/ **เวทนาย** – ด้วยเวทนา/ **สมปะยุดตา** – เป็นธรรมที่ประกอบทั่วพร้อมแล้ว/

๙๘๙. กตเม – เหล่าไหน/ **ธมมา** – ธรรมทั้งหลาย/ **ทุกขาย** – ที่是一切ทุกข์/ **เวทนาย** – ด้วยเวทนา/ **สมปะยุดตา**? – เป็นธรรมที่ประกอบทั่วพร้อมแล้ว?/

ทุกข์ภูมิ – ในภูมิเป็นที่เกิดแห่งเวทนาที่เป็นความทุกข์/ **กามาวจร** – ที่เป็นธรรมเป็นที่ท่องเที่ยวไปของสัตว์ผู้เกี่ยวข้องแล้วด้วยกาม/ **ทุกข** – ที่是一切ทุกข์/ **เวทน** – ซึ่งเวทนา/ **ฐเปตวา** – ยกเว้น/ **ตัมปะยุดโต** – ที่ประกอบทั่วพร้อมแล้วด้วยรากเหง้าแห่งกรรมที่เป็นอกุศลนั้น/ **สญญาภขณโร** – ชั้นคือสัญญา/ **สังขารภขณโร** – ชั้นคือสังขาร/ **วิญญาณภขณโร** – ชั้นคือความรู้แจ้ง/ **อิม** – เหล่านี้/ **ธมมา** – ธรรมทั้งหลาย/ **ทุกขาย** – ที่是一切ทุกข์/ **เวทนาย** – ด้วยเวทนา/ **สมปะยุดตา** – เป็นธรรมที่ประกอบทั่วพร้อมแล้ว/

๓. การแปลโดยความ

๓. นิกเขปกัณท์

ติกนิกเขปะ

๑. กุสลติกะ

[๙๘๕] สภาวธรรมที่เป็นกุศล เป็นไฉน

กุศลมูล ๓ คือ โลภะ โทสะ และโมหะ ได้แก่ เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ วิญญาณขันธ ที่ประกอบพร้อมด้วยกุศลมูลนั้น และกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ที่มีกุศลมูลนั้นเป็นสมุฏฐาน สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่าเป็นกุศล

[๙๘๖] สภาวธรรมที่เป็นอกุศล เป็นไฉน

อกุศลมูล ๓ คือ โลภะ โทสะ โมหะ และกิเลสที่ตั้งอยู่ในฐานเดียวกันกับอกุศลมูลนั้น ได้แก่ เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ และวิญญาณขันธ ที่ประกอบพร้อม ด้วยอกุศลมูลนั้น กายกรรม วจีกรรม และมโนกรรม ที่มีอกุศลมูลนั้นเป็นสมุฏฐาน สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่าเป็นอกุศล

[๙๘๗] สภาวธรรมที่เป็นอัปายากฤต เป็นไฉน

วิบากแห่งสภาวธรรมที่เป็นกุศลและอกุศล ซึ่งเป็นกามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร และที่ไม่นับเนื่องในวิภูทกข์ ได้แก่ เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ และวิญญาณขันธ สภาวธรรมที่เป็นกิริยา ไม่เป็นกุศล ไม่เป็นอกุศล และไม่ เป็นวิบาก แห่งกรรม รูปทั้งหมด และธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง๑ สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่าเป็น อัปายากฤต

๒. เวทนาตีกะ

[๙๘๘] สภาวธรรมที่ประกอบพร้อมด้วยสุขเวทนา เป็นไฉน

สัญญาขันธ สัมผัสขันธ และวิญญาณขันธที่ประกอบพร้อมด้วยสุขเวทนาขันธนั้น เว้นสุขเวทนาในกามาวจร รูปาวจร และในจิตที่ไม่นับเนื่องในวิภูฏทุกซ์ อันเป็นที่เกิดแห่งสุขเวทนาแล้ว สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่าประกอบพร้อมด้วยสุขเวทนา

[๙๘๙] สภาวธรรมที่ประกอบพร้อมด้วยทุกขเวทนา เป็นไฉน

สัญญาขันธ สัมผัสขันธ และวิญญาณขันธ ที่ประกอบพร้อมด้วยทุกขเวทนานั้น เว้นทุกขเวทนาในกามาวจรอันเป็นที่เกิดแห่งทุกขเวทนาแล้ว สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่าประกอบพร้อมด้วยทุกขเวทนา^๔

๔. สรูป

กุศลตีกะและเวทนาตีกะนิกเขปกันชนนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงสรูปโดยมูล ด้วยนัยมีอาทิว่า กุศลมูล ๓ ประการ ทรงแสดงสรูปโดยขันธด้วยนัยมีอาทิว่า เวทนาขันธประกอบพร้อมด้วยกุศลมูลนั้น ทรงแสดงสรูปโดยทวารด้วยนัยมีอาทิว่ากายกรรมมีกุศลมูลนั้นเป็นสมุฏฐาน เพราะกรรมเป็นไปทางกายทวารเรียกว่ากายกรรม ทรงแสดงสรูปโดยภูมิด้วยนัยโดยอาทิว่า ในภูมิอันเป็นสุข คือกามาวจร พึงทราบชื่อว่า นิกเขปกันชนที่พระองค์ทรงแสดงสรูปเนื้อความเป็นต้น เพราะแสดงด้วยสามารถแห่งอรรถ ธรรม ลิงค์ และนามในที่นั้นๆ. ในนิกเขปกันชนนี้ พระองค์ทรงแสดงจิต เจตสิกที่เป็นไปได้มาไว้รวมกันเป็นภูมิขันธ ส่วนในอัฐฐกถากันชนนั้นทรงแสดงจิต เจตสิกที่สหระคตด้วยสุขเวทนา ทุกขเวทนา และอุเบกขาเวทนา พร้อมจำนวนองค์ธรรมด้วย นอกจากนี้ในการที่ทรงแสดงวิตักกตีกะในนิกเขปกันชนนั้น ทรงแสดงโดยแบ่งเป็นภูมิเป็นขันธ แต่มิได้กล่าวองค์ธรรมโดยละเอียด.

ข้อคิดตามหลักกรรม

ธรรมในกันชนนี้ ตั้งอยู่บนโครงสร้างพื้นฐานที่แสดงตีกะและทุกะที่เหมือนกัน ๘ ประการ คือ

๑. โดยมูล (เหตุ, รากเหง้า)
๒. โดยขันธ (หมู่, กอง)
๓. โดยทวาร (ประตูรับอารมณ์)
๔. โดยภูมิ (สถานที่อุปบัติ)
๕. โดยอรรถ (ความหมาย)
๖. โดยธรรม (องค์ธรรม)
๗. โดยนาม (ชื่อ)
๘. โดยลิงค์ (ศัพท์, ลิงค์)

^๔ อภ.ป. (ไทย) ๓๔/๙๘๕-๙๘๙/๒๕๖-๒๕๗.

บทที่ ๕

อรรถุทธารักษ์: ดิกอรรถุทธาระ

อรรถุทธารักษ์ ซึ่งเป็นกัณฑ์สุดท้ายในคัมภีร์ธัมมสังคณีนี้ อรรถุทธารักษ์ คือ เป็นการแก้ความของมาติกาในแบบอรรถุทธา โดยพระสารีบุตรเถระเป็นต้นแบบของการแต่งคัมภีร์แบบอรรถุทธา เพราะท่านได้แต่งคัมภีร์นิเทศปฏิสัมพันธ์มาคัมภีร์ นิเทศเป็นคำอธิบายสุดนิบาตซึ่งเป็นพุทธพจน์ จึงถือว่าท่านเป็นผู้มีความคิดริเริ่มในการแต่งอรรถุทธา และท่านเป็นผู้แสดงสังคิติดูตรจึงถือว่าท่านเป็นผู้ริเริ่มความคิดในการสังคายนา อรรถุทธารักษ์ เป็นกัณฑ์ที่แสดงคำจำกัดความเหมือนกัน แต่แสดงต่างแนวกันไป ให้คำจำกัดความเพียงอภิธรรมมาติกาเท่านั้น ตามตัวอย่างบาลี ดังนี้

ตัวอย่าง

๑. บาลี

๔. อรรถุทธากถา

ดิกอรรถุทธาโร

๑๓๘๔. กตเม ฌมมา กุสลา? จตุสสุ ภูมีสุ กุสลํ อิม ฌมมา กุสลา.

๑๓๘๕. กตเม ฌมมา อกุสลา? ทวาทส อกุสลจิตตูปปาทา อิม ฌมมา อกุสลา.

๑๓๘๖. กตเม ฌมมา อพยากตา? จตุสสุ ภูมีสุ วิปาโก ตีสุ ภูมีสุ กิริยาพยากตํ รูปญจ นิพพานญจ อิม ฌมมา อพยากตา.

๑๓๘๗. กตเม ฌมมา สุขาย เวทนาย สมปยุตตา? กามาวจรกุสลโต จตตารโ โสมนสสสทคจิตตูปปาทา อกุสลโต จตตารโ กามาวจรกุสลสส วิปากโต จ กิริยโต จ ปญจ รูปาวจรตักกชฏกชฏมานา กุสลโต จ วิปากโต จ กิริยโต จ โลกุตตรตักกชฏกชฏมานา กุสลโต จ วิปากโต จ เอตถูปปन्नํ สุขํ เวทนํ ฐเปตวา อิม ฌมมา สุขาย เวทนาย สมปยุตตา.

๑๓๘๘. กตเม ฌมมา ทุกขาย เวทนาย สมปยุตตา? เทเว โทมนสสสทคจิตตูปปาทา ทุกขสทคตํ กายวิณญาณํ เอตถูปปन्नํ ทุกขํ เวทนํ ฐเปตวา อิม ฌมมา ทุกขาย เวทนาย สมปยุตตา.

๑๓๘๙. กตเม ฌมมา อทุกขมสุขาย เวทนาย สมปยุตตา? กามาวจรกุสลโต จตตารโ อุปเพกขาสทคจิตตูปปาทา อกุสลโต ฉ กามาวจรกุสลสส วิปากโต ทส อกุสลสส วิปากโต ฉ กิริยโต ฉ รูปาวจร จตตํ ฌานํ กุสลโต จ วิปากโต จ กิริยโต จ จตตารโ อรูปาวจร กุสลโต จ วิปากโต จ กิริยโต จ โลกุตตร จตตํ ฌานํ กุสลโต จ วิปากโต จ เอตถูปปन्नํ อทุกขมสุขํ เวทนํ ฐเปตวา อิม ฌมมา อทุกขมสุขาย เวทนาย สมปยุตตา. ตีสโส จ เวทนา รูปญจ นิพพานญจ อิม ฌมมา น วตตพพา สุขาย เวทนาย สมปยุตตาทิปี ทุกขาย เวทนาย สมปยุตตาทิปี ย เวทนาย สมปยุตตาทิปี.

๒. การแปลคำต่อคำ

๔. อฏฐกถาภณํ – กันท์เป็นเครื่องแสดงซึ่งหมวดแห่งธรรม ๘ ประการ/

ติกอตุทธาโร – การยกขึ้นซึ่งเนื้อความแห่งหมวดแห่งธรรม ๓ ประการ/

๑๓๘๔. กตเม – เหล่าไหน/ ธมฺมา – ธรรมทั้งหลาย/ กุสลา? – เป็นธรรมที่เป็นกุศล?/

จตุส – ๔ ภูมิ/ ภูมิสุ – ในภูมิทั้งหลาย/ กุสลํ – กุศล/ อิม – เหล่านี้/ ธมฺมา – ธรรมทั้งหลาย/ กุสลา. – เป็นธรรมที่เป็นกุศล/

๑๓๘๕. กตเม – เหล่าไหน/ ธมฺมา – ธรรมทั้งหลาย/ อกุสลา? – เป็นธรรมที่เป็นอกุศล?/

ทวาทส – ๑๒ ประการ/ อกุสลจิตตูปปาทา; – ความเกิดขึ้นแห่งจิตที่เป็นอกุศลทั้งหลาย/ อิม – เหล่านี้/ ธมฺมา – ธรรมทั้งหลาย/ อกุสลา. – เป็นธรรมที่เป็นอกุศล/

๑๓๘๖. กตเม – เหล่าไหน/ ธมฺมา – ธรรมทั้งหลาย/ อพฺยากตา? – เป็นธรรมที่ไม่ทรงพยากรณ์แล้ว?/

จตุส – ๔ ภูมิ/ ภูมิสุ – ในภูมิทั้งหลาย/ วิปาโก; – ธรรมเป็นเครื่องผลิตผล/

ติส – ๓ ภูมิ/ ภูมิสุ – ในภูมิทั้งหลาย/ กิริยาพฺยากตํ; – กรรมที่ไม่ทรงพยากรณ์แล้วด้วยการกระทำ/

รูปญจ – รูป ด้วย/ นิพฺพานญจ; – นิพพาน ด้วย/ อิม – เหล่านี้/ ธมฺมา – ธรรมทั้งหลาย/ อพฺยากตา. – เป็นธรรมที่ไม่ทรงพยากรณ์แล้ว/

๑๓๘๗. กตเม – เหล่าไหน/ ธมฺมา – ธรรมทั้งหลาย/ สุขาย – ที่เป็นความสุข/ เวทนาย – ด้วยเวทนา/ สมฺปยุตฺตา? – เป็นธรรมที่ประกอบทั่วพร้อมแล้ว?/

กามาวจรกุสลโต – โดยธรรมที่เป็นกุศลเป็นที่ท่องเที่ยวไปของสัตว์ผู้เกี่ยวข้องแล้วด้วยกาม/ จตฺตารอ – ๔ ประการ/ โสมนสฺสทคฺคจิตตูปปาทา – ความเกิดขึ้นแห่งจิตที่ไปร่วมกันแล้วด้วยความเป็นแห่งบุคคลผู้มีจิตทั้งหลาย/

อกุสลโต – โดยธรรมที่เป็นอกุศล/ จตฺตารอ – ๔ ประการ/ กามาวจรกุสฺสส – แห่งธรรมที่เป็นกุศลเป็นที่ท่องเที่ยวไปของสัตว์ผู้เกี่ยวข้องแล้วด้วยกาม/ วิปาโกโต จ – โดยธรรมเป็นเครื่องผลิตผล ด้วย/ กิริโยโต จ – โดยการกระทำ ด้วย/ ปญจ – ๕ ประการ/ รูปาวจรตฺถิกจตุกฺกขณานา – หมวด ๓ แห่งธรรมเป็นที่ท่องเที่ยวไปของสัตว์ผู้มีรูปและฌานที่มี ๔ หมวดทั้งหลาย/ กุสลโต จ – โดยธรรมที่เป็นกุศล ด้วย/ วิปาโกโต จ – โดยธรรมเป็นเครื่องผลิตผล ด้วย/ กิริโยโต จ – โดยการกระทำ ด้วย/ โลกุตฺตรตฺถิกจตุกฺกขณานา – หมวด ๓ แห่งธรรมที่ข้ามขึ้นไปจากโลกและฌานที่มี ๔ หมวดทั้งหลาย/ กุสลโต จ – โดยธรรมที่เป็นกุศล ด้วย/ วิปาโกโต จ – โดยธรรมเป็นเครื่องผลิตผล ด้วย/ เอตฺตูปฺปนํ – ที่เกิดขึ้นแล้วในใจดวงนั้น/ สุขํ – ที่เป็นความสุข/ เวทนํ – ซึ่งเวทนา/ ฐเปตฺวา; – ยกเว้น/ อิม – เหล่านี้/ ธมฺมา – ธรรมทั้งหลาย/ สุขาย – ที่เป็นความสุข/ เวทนาย – ด้วยเวทนา/ สมฺปยุตฺตา. – เป็นธรรมที่ประกอบทั่วพร้อมแล้ว/

๑๓๘๘. กตเม – เหล่าไหน/ ธมฺมา – ธรรมทั้งหลาย/ ทุกฺขาย – ที่เป็นความทุกข์/ เวทนาย – ด้วยเวทนา/ สมฺปยุตฺตา? – เป็นธรรมที่ประกอบทั่วพร้อมแล้ว?/

ทเว - ๒ ประการ/ โทมนัสสหคจิตตูปปาทา - ความเกิดขึ้นแห่งจิตที่ไปร่วมกันแล้วด้วยความเป็นแห่งบุคคลผู้มีใจอันโทษประทุษร้ายแล้วทั้งหลาย/ ทุกขสหค - ที่ไปร่วมกันแล้วด้วยทุกข์/ กายวิณญาณ - ความรู้แจ้งด้วยร่างกาย/ เอตถุปปน - ที่เกิดขึ้นแล้วในใจดวงนั้น/ ทุกข์ - ที่เป็นความทุกข์/ เวทน - ซึ่งเวทนา/ ฐเปตวา; - ยกเว้น/ อิม - เหล่านี้/ ธมมา - ธรรมทั้งหลาย/ ทุกขาย - ที่เป็นความทุกข์/ เวทนาย - ด้วยเวทนา/ สมปยุตตา. - เป็นธรรมที่ประกอบทั่วพร้อมแล้ว/

๑๓๘๙. กตเม - เหล่าไหน/ ธมมา - ธรรมทั้งหลาย/ อทุกขมสุขาย - ที่มีใช้ทั้งความทุกข์มิใช่ทั้งความสุข/ เวทนาย - ด้วยเวทนา/ สมปยุตตา? - เป็นธรรมที่ประกอบทั่วพร้อมแล้ว?/

กามาวจรกุสลโต - โดยธรรมที่เป็นกุศลเป็นที่ท่องเที่ยวไปของสัตว์ผู้เกี่ยวข้องแล้วด้วยกาม/ จตตาริ - ๔ ประการ/ อุเปกขาสหคจิตตูปปาทา - ความเกิดขึ้นแห่งจิตที่ไปร่วมกันแล้วด้วยความเข้าไปเพ่งดูทั้งหลาย/

อกุสลโต - โดยธรรมที่เป็นอกุศล/ ฉ - ๖ ประการ/ กามาวจรกุสส - แห่งธรรมที่เป็นกุศลเป็นที่ท่องเที่ยวไปของสัตว์ผู้เกี่ยวข้องแล้วด้วยกาม/ วิปากโต - โดยธรรมเป็นเครื่องผลิตผล/ ทส - ๑๐ ประการ/ อกุสส - แห่งธรรมที่เป็นอกุศล/ วิปากโต - โดยธรรมเป็นเครื่องผลิตผล/ ฉ - ๖ ประการ/ กิริยโต - โดยการกระทำ/ ฉ - ๖ ประการ/ รูปาวจร - ที่เป็นธรรมเป็นที่ท่องเที่ยวไปของสัตว์ผู้มีรูป/ จตุตถ - ที่ ๔/ ฌาน - ฌาน/

กุสลโต จ - โดยธรรมที่เป็นกุศล ด้วย/ วิปากโต จ - โดยธรรมเป็นเครื่องผลิตผล ด้วย/ กิริยโต จ - โดยการกระทำ ด้วย/ จตตาริ - ๔ ประการ/ อรูปาวจร - อรูปาวจรทั้งหลาย/

กุสลโต จ - โดยธรรมที่เป็นกุศล ด้วย/ วิปากโต จ - โดยธรรมเป็นเครื่องผลิตผล ด้วย/ กิริยโต จ - โดยการกระทำ ด้วย/ โลกุตตริ - ที่ข้ามขึ้นไปจากโลก/ จตุตถ - ที่ ๔/ ฌาน - ฌาน/

กุสลโต จ - โดยธรรมที่เป็นกุศล ด้วย/ วิปากโต จ - โดยธรรมเป็นเครื่องผลิตผล ด้วย/ เอตถุปปน - ที่เกิดขึ้นแล้วในใจดวงนั้น/ อทุกขมสุข - ที่มีใช้ทั้งความทุกข์มิใช่ทั้งความสุข/ เวทน - ซึ่งเวทนา/ ฐเปตวา; - ยกเว้น/ อิม - เหล่านี้/ ธมมา - ธรรมทั้งหลาย/ อทุกขมสุขาย - ที่มีใช้ทั้งความทุกข์มิใช่ทั้งความสุข/ เวทนาย - ด้วยเวทนา/ สมปยุตตา. - เป็นธรรมที่ประกอบทั่วพร้อมแล้ว/

ติสโส - ๓ ประการ/ จ เวทนา - เวทนา/ รูปญ - รูป ด้วย/ นิพพานญ; - นิพพาน ด้วย/ อิม - เหล่านี้/ ธมมา - ธรรมทั้งหลาย/ น วตตพพา - ไม่พึงกล่าว/ “สุขาย - ที่เป็นความสุข/ เวทนาย - ด้วยเวทนา/ สมปยุตตา” ตปิ - เป็นธรรมที่ประกอบทั่วพร้อมแล้ว”ดังนี้บ้าง/ ทุกขาย - ที่เป็นความทุกข์/ เวทนาย - ด้วยเวทนา/ สมปยุตตา” ตปิ - เป็นธรรมที่ประกอบทั่วพร้อมแล้ว”ดังนี้บ้าง/ อทุกขมสุขาย - ที่มีใช้ทั้งความทุกข์มิใช่ทั้งความสุข/ เวทนาย - ด้วยเวทนา/ สมปยุตตา”ตปิ. - เป็นธรรมที่ประกอบทั่วพร้อมแล้ว”ดังนี้บ้าง/

๓. การแปลโดยความ

๔. อรรถกถา

ติกอรรถกถา

๑. กุสลติกะ

[๑๓๘๔] สภาวธรรมที่เป็นกุศล เป็นไฉน

สภาวธรรมที่เป็นกุศลในภูมิ ๔ สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่า เป็นกุศล

[๑๓๘๕] สภาวธรรมที่เป็นอกุศล เป็นไฉน

จิตตูปาทที่ เป็นอกุศล ๑๒ สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่า เป็นอกุศล

[๑๓๘๖] สภาวธรรมที่เป็นอัปายากฤต เป็นไฉน

วิบากในภูมิ ๔ อัปายาทกิริยาในภูมิ ๓ รูป และนิพพาน สภาวธรรมเหล่านี้ ชื่อว่าเป็นอัปายากฤต

๒. เวทนาติกะ

[๑๓๘๗] สภาวธรรมที่ประกอบพร้อมด้วยสุขเวทนา เป็นไฉน

จิตตูปาทที่ สหระคตด้วย โสมนัสฝ่ายกามาวจรกุศล ๔ ฝ่ายอกุศล ๔ ฝ่ายวิบาก แห่งกามาวจรกุศล ๕ และฝ่าย กิริยาอย่างละ ๕ ดวง ฌาน ๓ และฌาน ๔ ที่เป็น รูปาวจรฝ่ายกุศล วิบาก และกิริยา ฌาน ๓ และฌาน ๔ ที่เป็นโลกุต ตระฝ่ายกุศล และวิบาก เว้นสุขเวทนาที่เกิดขึ้นในจิตตูปาทนี้ สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่าประกอบพร้อมด้วยสุขเวทนา

[๑๓๘๘] สภาวธรรมที่ประกอบพร้อมด้วยทุกขเวทนา เป็นไฉน

จิตตูปาทที่ สหระคตด้วย โทมนัส ๒ และกายวิญญานที่ สหระคตด้วย ทุกข์ เว้นทุกขเวทนาที่เกิดขึ้นในจิตเหล่านี้ แล้ว สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่าประกอบพร้อมด้วยทุกขเวทนา

[๑๓๘๙] สภาวธรรมที่ประกอบพร้อมด้วยอทุกขมสุขเวทนา เป็นไฉน

จิตตูปาทที่ สหระคตด้วย อุเบกขาฝ่ายกามาวจรกุศล ๔ ฝ่ายอกุศล ๖ ฝ่ายวิบาก แห่งกามาวจรกุศล ๑๐ ฝ่าย วิบากแห่งอกุศล ๖ ฝ่ายกิริยา ๖ รูปาวจรจตุตถฌานฝ่ายกุศล วิบาก และกิริยา อรูปาวจร ๔ ฝ่ายกุศล วิบาก และกิริยา โลกุตตรจตุตถฌานฝ่ายกุศลและวิบาก เว้นอทุกขมสุขเวทนาที่เกิดขึ้นในจิตนี้แล้ว สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่าประกอบ พร้อมด้วยอทุกขมสุขเวทนา

เวทนา ๓ รูป และนิพพาน สภาวธรรมเหล่านี้กล่าวไม่ได้ว่า ประกอบพร้อมด้วย สุขเวทนา ประกอบพร้อมด้วย ทุกขเวทนา หรือประกอบพร้อมด้วยอทุกขมสุขเวทนา^๕

^๕ อภิป. (ไทย) ๓๔/๑๓๘๔-๑๓๘๙/๓๔๔.

๔. สรุป

กุศลเหตุ ๓ อกุศลเหตุ ๓ อัปยาคตเหตุ ๓ โลกกุศลเหตุ อโทสกุศลเหตุ เกิดขึ้นในกุศลทั้ง ๔ ภูมิ อโมหกุศลเหตุเกิดขึ้นในกุศลทั้ง ๔ ภูมิ เว้นจิตตูปบาทที่เป็นญาณวิปยุตฝ่ายกามาวจรกุศล ๔ โลภะเกิดขึ้นในจิตตูปบาทที่สหระคตด้วยโลภะ ๘ โทสะเกิดขึ้นในจิตตูปบาทที่สหระคตด้วยโทมนัส ๒ โมหะเกิดขึ้นในอกุศลทั้งหมด อโลภวิปากเหตุ อโทสวิปากเหตุเกิดขึ้นในวิปากทั้ง ๔ ภูมิ เว้นอเหตุกจิตตูปบาทฝ่ายวิปากแห่งกามาวจร อโมหวิปากเหตุเกิดขึ้นในวิปากทั้ง ๔ ภูมิ เว้นอเหตุกจิตตูปบาทฝ่ายวิปากแห่งกามาวจรและจิตตูปบาทที่เป็นญาณวิปยุต ๔ อโลภกิริยาเหตุ อโทสกิริยาเหตุเกิดขึ้นในกิริยาทั้ง ๓ ภูมิ เว้นอเหตุกจิตตูปบาทฝ่ายกามาวจรกิริยา อโมหกิริยาเหตุเกิดขึ้นในกิริยาทั้ง ๓ ภูมิ เว้นอเหตุกจิตตูปบาทฝ่ายกามาวจรกิริยาและเว้นจิตตูปบาทที่เป็นญาณวิปยุต ๔ สภาวะธรรมเหล่านี้ชื่อว่าป็นเหตุ

ข้อคิดตามหลักธรรม

การพิจารณาธรรม (ธรรมานุปัสสนา) ตามหลักของเวทนาในสติปัฏฐาน ๔ หมายถึง อารมณ์ของสติปัฏฐาน เรียกว่าเวทนานุปัสสนา คือ เมื่อพิจารณาเวทณาก็ต้องพิจารณาที่เวทนา ไม่ปล่อยไปพิจารณากาย จิต หรือธรรมในขณะที่พิจารณาเวทนา โดยการกำหนดให้รู้เท่าทันต่อเวทนาที่เกิดขึ้น เพื่อรู้แจ้งรู้เห็นความเป็นไปของไตรลักษณ์ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็น อนัตตา ไม่หลงไปตามกระแสอารมณ์เวทนา ย่อมทำลายอภิชฌาโทมนัส ความโลภ โกรธ หลง กิเลส ตัณหา โดยมีสติ สัมปชัญญะเป็นตัวระลึกรู้ ตัดกระแสเวทนาที่เกิดขึ้นในจิต เพื่อให้เกิดปัญญา เป็นหนทางที่จะทำให้มนุษย์และสัตว์ทั้งหลายเข้าถึงความพ้นทุกข์อย่างสิ้นเชิง.